

Școala Națională de Studii Politice și Administrative
Școala Doctorală Multidisciplinară – Domeniul Științe Politice

**Avatarurile populismului național românesc în
primii 100 de ani: de la Mișcarea pașoptistă la
Mișcarea legionară**

- REZUMAT -

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Andrei ȚĂRANU

Doctorand:

Bogdan-Ion JELEA

Transformările sociale ale ultimelor decenii, schimbarea paradigmei internaționale de la finalul Războiului Rece, globalizarea economică și liberalizarea comunicării au marcat profund toate sferele vieții. Noile realități au provocat prefaceri substanțiale nu doar în morfologia mecanismului politic, ci și procesele electorale, avansând noi formate, noi raportări și noi abordări. Acestea vin să înlocuiască vechile dihotomii ideologice, aduc în prim plan manifestări mai subtile, mai puțin vizibile, mai puțin evidente decât în trecut, dar favorizate de noile circumstanțe sociale, și mai cu seamă mediatice, plasând în scenă actori noi, tipologii diferite de jucători față de ceea ce știam cu toții sau eram obișnuiți să vedem (de la mișcări civice apărute online, până la *influenceri* atipici, și de la formațiuni care apar peste noapte, până la felurite vedete transformate în politicieni).

O definiție explicită și unanim recunoscută a populismului este dificil de identificat. În sens relativist, poate că singura certitudine este ambiguitatea conceptuală, provenită din însăși natura sa impalpabilă și permanent caracterizată de fluiditate. Deși identificabil uneori ca fenomen punctual ori episodic, populismul relevă atât propria forță de a impune un *modus operandi* în maniera de a se face politică, precum și capacitatea de a insera propriile teme și conținuturi în dezbateră publică.

Este încă o dezbatere dacă populismul constituie o doctrină politică de sine stătătoare sau mai curând o meta-doctrină, un soi de structură ideologică foarte generală, recurentă, ce poate parazita alte doctrine mai bine definite, împingându-le ca o forță centripetă către poziții concentrice. Asta în condițiile în care majoritatea autorilor acceptă populismul drept *supra primordială* în care își au originile toate doctrinele politice.

Ceea ce au în comun aceste aspecte, fie că vorbim de începuturile politice, de acum două veacuri, fie că vorbim de prezentul cotidian, este tocmai exacerbarea ideii de *popor*. Centralizând caracteristicile identificabile, vom obține o listă sintetică a esenței populismului: clivajul dintre poporul pur și casta închisă a elitei corupte, revolta față de *establishment*, revendicarea democratică a legitimității, discursul teleologic, ce vizează exclusiv scopuri, nu și mijloace, exploatarea psiho-emoțională a spaimelor sociale de orice fel, amplificându-le și potențându-le efectele în mentalul colectiv: crizele identitară, a distribuirii, a reprezentării, amenințarea inamicilor (străini, conspirații).

Dincolo de toate aceste poziții și perspective teoretice și teoretizante, prezenta cercetare se dorește a fi o analiză a spațiului românesc într-o perioadă de timp care a pus bazele conceptuale pentru prezent. Astfel, după cum anunță și titlul, am ales capetele unui interval temporal (mișcarea pașoptisă a deceniului 5 al veacului XIX și mișcarea legionară până la deceniul 4 al veacului XX) de aproape 100 de ani, în interiorul căruia fenomenul s-a manifestat

adaptat fiecărei epoci, într-o succesiune ideatică asemănătoare unui silogism, conținând 3 elemente:

1. prima parte sau *ipoteza* – de la jumătatea până spre finalul secolului al XIX-lea, în care elita vorbește cu ea însăși: curentul pașoptist și developmentalismul cuzist mizează pe ideea națională civică, de apartenență la Stat, respectiv pe autoritatea personală revendicată de la popor;

2. a doua parte sau *articularea* pune bazele unor curente de idei ce se vor adapta realităților și consolida la confluența secolelor XIX-XX: deși elita vorbește în continuare elitei, grație votului cenșitar, contrareacția junimismului este tocmai la populismul național civic pașoptist, mizând pe trecerea către cel etno-centrist, prin absorbția minorităților, pentru a furniza guvernării un popor unitar, în vreme ce din el, din junimism, se nasc poporanismul, ca reflexie a narodnicismului, unde Stere face un amalgam de „socialism național”, pro-occidental și deschis către industrializare, dar bazat pe capital autohton, și sămănătorismul, care propune modelul unei dezvoltări limitate, autocentrate și cu caracter interior paseist, ceea ce îl va face mai atractiv pentru marea masă rurală, interesată de împrăștiere;

3. a treia parte sau *rezultatul exacerbat*: mișcarea legionară – până la jumătatea secolului XX, este populismul fascist mistic și religios, filtrare a ideilor sămănătoriste, care vorbește direct poporului, după introducerea votului masculin universal prin Constituția din 1923.

Pentru această amplă perioadă voi încerca să arăt, prin expunerea unei analize deopotrivă istorice și politologice, existența prezenței continue și constante a două probleme fundamentale și interdependente, care au constituit atât combustibilul populismului, cât și forma sa de exprimare culturală, politică și ideologică:

1. combinația crizelor funciară și identitară, în raport cu evoluția ideii naționale pentru modelul propus al dezvoltării;
2. conflictul morfologic al perioadei de actualizare și modernizare a societății românești: în primii 100 de ani de *aliniere* a României la cultura politico-instituțională occidentală, se manifestă o antiteză între instrumentalizarea cvasi-constantă, de către elita politică, a unei retorici populist-conservatoare (de dreapta) în scopul asumat și transparent al obținerii adeziunii populare pentru proiecte developmentalist-progresiste (de stânga).

Pentru a verifica atât existența unei succesiuni politico-istorice de natura unui silogism, cât și prezența permanentă a celor două probleme, metodologia va folosi două

categorii de instrumente. Primul instrument va consta în identificarea și analiza, în Capitolul 1, a trei modele de populism incipient (american, rusesc și francez), precum și elaborarea, pe baza lor și a bibliografiei, în Capitolul 2, a unui model teoretic ce conține o taxonomie de 12 puncte, conform figurii de mai jos. Cel de-al doilea constă în analiza comparativă, în Capitolele 3 și 4, a tabloului românesc al populismului, de la mijlocul secolului al XIX-lea până la începutul secolului XX. În fine, am tratat separat, dar folosind același model și analiza comparativă, Mișcarea legionară, în Capitolul 5.

Elemente de comparație	SUA	Franța	Rusia
1. Tipul de inițiator și vectorul de propagare	mișcare de mase, de jos în sus	liderul, de sus în jos	intelighenția ca lider, de sus în jos
2. Rolul elitei intelectuale	reduc	relativ neutru	major
3. Rolul liderului	echilibrat, cauzat de specificul eterogen	primordial	discutabil
4. Sursa legitimității	tradiția și realitatea economică obiectivă	adeziunea populară față de lider	instrumentalizare culturală și ideologică a tradiției
5. Câmpul doctrinar	mixt: instrumentalizare a puritanismului conservator în sens economic liberal	mixt: autocrație neideologică ce se servește de metode variate (împroprietăriri, limitări de libertăți etc.)	mixt: utilizarea tradiției conservatoare în scop developmentalist
6. Tipul discursiv și clivajul specific	integrator și reprezentativ în antiteza fermieri vs industriași	autocratic	reformist, progresist în antiteza țărani vs. monarhie
7. Raportarea la forma de guvernare	pozitivă, constituționalistă	intenții modificatoare	frustrat-critică
8. Forma politică de manifestare	partid politic	dictatură	mișcare cultural-intelectuală
9. Zona de adresabilitate sau bazinul "electoral" referențial	local, predominant fermieri afectați	generalist, dar bazat pe veterani și împroprietăriți	"poporul", ca subiect al experimentului intelectual
10. Raportarea la proprietate	pozitivă, ca miză și izvor de legitimitate	pozitivă, instrumentalizată pentru a avea adepți	pozitivă, dar în sens tradițional, rural, patriarhal
11. Ponderea misticismului	ridicată, vizează valori protestante	ridicată, vizează personificarea gloriei	ridicată, vizează "vârsta de aur" a spațiului rural
12. Aversiunea față de alogeni	ridicată, pe considerente economice	relativă, din rațiuni politice externe	relativă, din rațiuni de tradiție

În lumina acestor aspecte, parcurgerea etapelor metodologiei avansate ca reper a livrat cele câteva obiective asumate, după cum urmează:

1. a propus un model valid, sintetic și comparativ de analiză pentru manifestările veacului XIX și începutul veacului XX, izvorât din cercetarea specificului acestora; totodată, în ultimul capitol a ilustrat încadrarea legionarismului în curentul fascist;
2. a realizat încadrarea tabloului local în cel european sau internațional, accentuând nuanțele specifice și subliniind particularitățile ce defineau curentele culturale sau estetice însoțitoare sau declanșatoare ale mișcărilor politice de idei, pentru fiecare perioadă analizată: mișcarea pașoptistă, regimul cuzist, mișcarea junimistă, socialismul intelectual, populismele agrariene și fascismul;
3. a urmărit firul de legătură dintre epoci, în succesiunea similară constructiv cu un silogism, ale cărui etape s-au derulat cronologic: de la 1829 la 1878 am avut proiectul naționalist de țară, dedicat construcției statului, apoi, de la 1878 până la 1916 se manifestă naționalismul izolaționist și iliberal, pentru ca fascismul mistic-religios să desăvârșească în interbelic naționalismul etno-centric; deci pornind de la o idee generoasă, națională, dedicată procesului de *state building*, ajungem la stadiul necesar evoluției acesteia, acela de *nation building*, pentru a culmina cu cea mai irațională exprimare a naționalismului; astfel, în termeni actuali, putem vorbi, în sens liberal, dar fără a accesa evaluări din categorii morale, despre un nationalism ce poate fi considerat *bun* în prima epocă, și *rău* în ultima, raportat la mizele și efectele sale;
4. a identificat permanent, pentru toată perioada analizată, întrepătrunderea celor două crize fundamentale, în ordinea importanței: funciară și identitară;
5. a relevat prezența cvasi-constantă a motivelor moral-afective conservatoare, în paralel cu propunerea progresistă a dezvoltării socio-economice. Această dihotomie morfologică este, în fond, un rezultat al obsesiei developmentaliste, care nu reușește să se desăvârșească structural, în principal din cauza compoziției sociale, dominate de o ruralitate tradițională, pe care elita politică nu își propune să o transforme fundamental.

Mai mult, în ciuda unei evidente nevoi cantitative de material istoric și descriptiv, care să ofere suport analizei, accentul a fost pus pe dimensiunea ideologică, urmărind și surprinzând permanent cursul evolutiv al ideii naționale, atât în acord cu modele externe, cât și cu reacția locală asupra formatelor propuse. De aceea, în procesul de parcurgere a celor aproape o sută de ani supuși dezbaterii, izvoarele acestui naționalism s-au actualizat permanent, sens în care poate fi utilă recapitularea evoluției sale conceptuale.

Întreaga colecție de conținuturi ale ideii de națiune s-a construit în a doua parte a modernității europene, mai cu seamă după momentul de la 1789, întrucât spațiul francez, prin excelență progresist și revoluționar, vedea în aceasta nu doar un mijloc de slăbire a monarhiei în interior, ci și o formă de vulnerabilizare a imperiilor multi-etnice în exterior. În temeiurile propuse apoi de istoriografia romantică, constructul filosofic de identitate națională, dar mai cu seamă conjugarea sa în conceptul social și moral de apartenență, se vor manifesta la noi diferit încă de la momentul 1848, pe cele două părți ale Carpaților. Dacă situația de inferioritate civică și politică a românilor din Ardeal, pe criterii etnice, îi mâna pe aceștia la o luptă de eliberare, în vechile principate mizele erau mai degrabă funciare, punând în opoziție pe cei lipsiți de pământ cu boierii deținători ai marilor suprafețe, fără ca substanța antitezei să conțină vreun filon etnic. Tocmai de aceea, așa cum am arătat, naționalismul perioadei nu este axat pe o filiație a congruenței genealogice, ci pe nevoia de libertate și independență, revendicate de o elită care se adresează sieși, însă proiectează beneficiile unității și autonomiei politice inclusiv în sfera nevoilor poporului. Mai ales după ce au preluat constructul hegelian de *Volksgeist*, mințile instruite revenite de la studii, reunite în mișcarea pașoptistă, au declinat, tot din inspirația romantică, arsenalul discursiv legitimat de la popor: masele țărănești nedreptățite prin dezechilibrul funciar se manifestă în demersul legitim pentru creșterea traiului, inspirându-se din pildele cu aură mistică furnizate de domnitorii din vechimea *vârstei de aur*. Dacă nevoia constructului de *națiune* a suferit prefaceri, așa cum s-a văzut, inclusiv în instrumentalizarea sa politică, esența sa ideologică era utilă și ca alternativă pentru sentimentele de apartenență identitară la un imperiu sau la o religie. Această formulă, în fond de secularizare a percepțiilor, se transformă într-una axată pe etnie atunci când gradul de coeziune trebuie crescut, spre a servi unui stat tânăr, iar naționalismul pragmatic afirmat de junimiști se rafinează dogmatic mai cu seamă prin sămănătorism. Acesta din urmă va oferi utopice soluții precum izolaționismul, anti-semitismul și obsesia etnică în trusa doctrinară a legionarismului, care nu va prelua democratismul socialist sau poporanist.

În fine, despre un specific al modelului de populism românesc, se poate vorbi în 3 dimensiuni complet contradictorii și antitetice între ele, ale căror relevanță și continuitate în

manifestare, grevând istoria României până astăzi, validează suplimentar contribuția prezentului studiu. Toate au fost enunțate și explicitate anterior, însă extrase și aduse alături, pot contribui la înțelegerea unui profil unic al fenomenului manifestat la noi.

Primul element este cel al etapei de *nation building*, al doilea ține de *modelul agrarian al poporanismului și sămănătorismului*, cu origini încă de la socialismul utopic al lui Teodor Diamant, iar ultimul vizează *obsesia pentru dezvoltare*. Acest trinom poate fi considerat, în fiecare dintre părțile sale componente, un rezultat al nevoii de integrare în noul spațiu civilizațional apusean, nevoie confruntată permanent cu sindromul sau complexul *rămânerii în urmă*. Acest decalaj, vizibil până astăzi, a animat și animă atât discursul elitei, cât și conștiința publică.

Contradicțiile de morfologie dintre cele trei elemente țin de substanța fiecăruia: pe de o parte, *nation building* reclamă un sentiment de apartenență și coeziune la un stat, ceea ce este dificil de realizat cu proletariatul, care este un corp social universal din punct de vedere ideologic, fără țară; în paralel, fără proletariat, nu poți avea industrie, și deci, nici dezvoltare, iar când majoritatea covârșitoare a populației e reprezentată de țărănime, ea nu poate fi convertită în proletariat. Iată blocajul inerent și permanent, pe care până în prezent elita politică nu a reușit să îl soluționeze: modelul evoluției urbane e unul mecanic, al celei rurale e unui organic; în ciuda bifării criteriilor sociologice ale dezvoltării, adică ale alfabetizării, urbanizării și industrializării, petrecute la jumătatea veacului trecut, asimetriile regionale dintre sat și oraș rămân la fel de pronunțate ca acum 100 de ani, confirmând continuitatea manifestării, în subteranele sensibile ale corpului social, a celor 3 modele contradictorii și nesustenabile în paralel.

După cum anunțasem încă din introducere, raportarea principală a cercetării a fost la curentul de idei naționale, care a evoluat și s-a cristalizat în diverse forme, în paralel cu modele externe sau surse locale de influență. Precizarea este importantă pentru a putea discrimina elementul politic intențional din periplul istoric al celor 100 de ani analizați, a cărui continuitate se manifestă până în prezent. Dacă pașoptiștii romantici proiectau generos unionismul național, într-un sens și într-un demers fără obiectiv personal sau partinic, iar finalul de veac XIX începe să mute accentul, specific oricărui stat tânăr, către antiteza interior/exterior, fenomenele cultural-gazetărești poporanist și sămănătorist de la începutul secolului trecut propun noua perspectivă asupra raporturilor etnice și a modelului socio-economic de urmat. Astfel, abia în cazul Legiunii Arhanghelului Mihail constatăm instrumentalizarea ideologiilor fasciste, într-un populism care acoperă toate dimensiunile conceptului: stil discursiv, mișcare politică, formulă partinică și formă de guvernare. Exacerbarea ideii naționale cu mize etnocentrice,

antidemocratice și antisemite înscrie curentul pe traiectoria interbelică europeană, fără a invalida și compromite scopuri legitime promovate anterior mai degrabă ca teme ale dezbaterii publice.

Nu în ultimul rând, poate cel mai relevant aspect al lucrării ține de o anumite specificitate, pe care și aceasta încearcă să o surprindă: deși populismul îmbracă multe fațete sau forme de exprimare, fluide, superficiale și extrem de versatile, fiind aproape imposibilă plasarea sau definirea lui într-un context de omogenitate ideatică, miezul său dur rămâne o constantă cu puternice ramificații în sfera psiho-emoțională: exploatarea frustrării populare de orice fel, prin punerea în opoziție a virtuților celor mulți față de o elită periculoasă, adesea intelectuală, precum și reacția la modernitate și crizele acesteia. Dacă vom observa cu atenție, ambele tipuri de revoltă izvorăsc mai degrabă din bagajul afectiv, beneficiind de o redusă analiză critică, situație pusă adesea pe seama lipsei de educație și de cultură civică sau politică.